

C) D É L - A M E R I K A.

I. Dél-Amerika északi része.

1. Az Andok kiágazásai. A Magdolna folyó völgye.

A Panamai földszoros 80 méternyi emelkedése azon kapocsnak tekinthető, mely Közép-Amerika hegységeit Dél-Amerika heglánczolataival összeköti.

A Panamai dombsor fokozatosan emelkedve eleinte keleti, azután déli irányban húzódik, az Atrato folyó forrásvidékéig, hol az Andok főgerincével összeköttetésbe lép.

Az Andok főgerince ugyanis a Loja hegytörzstől, mely Dél-Amerika nyugati vég csúcsától (Parima fok) kelet felé fekszik — egészen a Pasztói hegytörzsig — alig $40\frac{7}{1000}$ -nyi szélességben — egyenesen északi irányban húzódik. Az Andok ezen részében fekszenek a tartomány után elnevezett Ecuadori tűzhányók; köztük négy még most is működő, a többi pihenő; az utóbbiak közt földünk legszebb kúpformájú hegycsúcsa, a Chimborasso (6310^m). — Quito, Ecuador fővárosa majdnem az egyenlítő alatt fekszik, 2890^m magasságban. (Magasabban a Kárpátok legmagasabb hegycsúcsánál.)

A Pasztói hegytörzstől északfelé a hegység három, a Cáuca és Magdolna folyók által elválasztott hegláncre oszlik.

A nyugati gerinc a tengerparton húzódik. Ehhez csatlakozik az Atrato patak forrásainál a Panama felé húzódó dombsor, maga a gerinc pedig a Cáuca balpartján a Caribi tengerig hatol, az Atrato és Cáuca közti területet ágaival borítva.

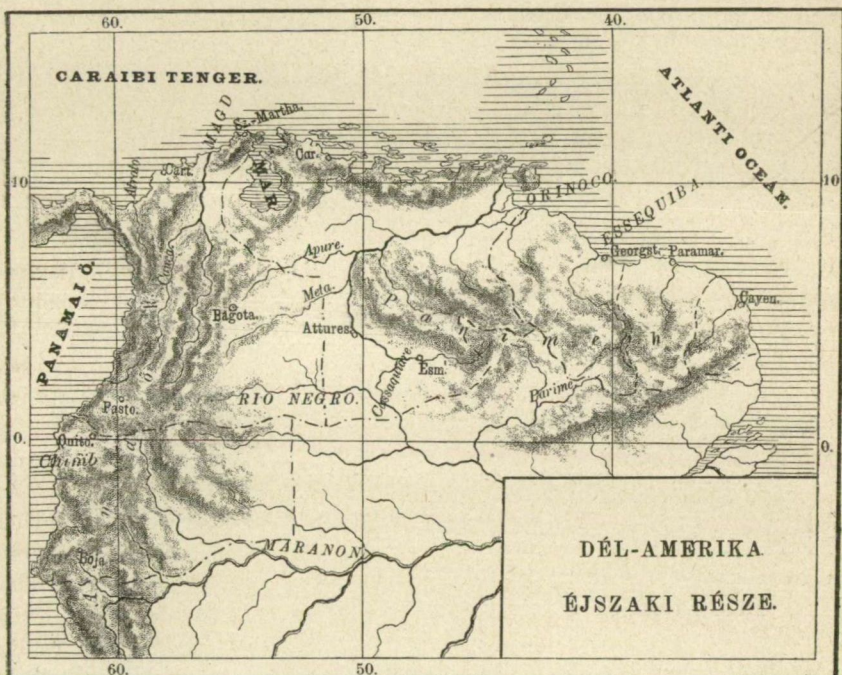
A közép gerinc a Cáuca és Magdolna folyók közti területet foglalja el — a kettőnek egyesüléséig.

A harmadik a Santa Fé de Bogota után elnevezett felföld legmagasabb részét képezve, a Maracaiboi öbölhöz húzódik, melyet — két részre oszolva — nyugatról és keletről körülvesz.

A Maracaiboi öblöt keletről határoló hegység azután a tengerparton egészen az Orinoco folyam torkolatáig húzódik. A tengerpartot kísérő szi-

getek is (Trinidad, Tabago) ezen hegység a tenger által elszakított részeinek tekinthetők. E hegyvidék legnagyobb községe Caraca a Venecuela fővárosa.

A leirt vidéknek főfolyója a Magdolna. Felső folyása szűk sziklavölgyben tör magának utat, közép folyása termékeny, de hanyagúl művelt völgybe esik, torkolatánál van a mindinkább tengerparti síksággá szélesedő völgy legnagyobb községe Carthagena. A Magdolna folyó torkolatától kelet

felé egy külön álló kisebb kiterjedésű, de meredeken a hóvonalon felülemelkedő hegységet látunk. Ez az alatta épült Santa Martha után a Sierra Nevada de Santa Martha-nak neveztetik.

2. Az Orinoco síksága.

Trinidad szigettel szemközt ömlik az Orinoco, Dél-Amerika nagy folyóinak egyike, szélesen kiterjedő deltában a tengerbe. Az Orinoco egészben véve alföldi folyó — hasonló a mi Tiszánkhoz — csak hogy annál sokkal hosszabb s vízmennyiségre avval össze sem hasonlítható. Ered a Sierra Parime hegységben s innen nyugati irányban folyik azon messzeterjedő alföld felé, mely a nevezett hegység s a Santa Fé de Bogota után elnevezett felföld közötti területet elfoglalja. Esmeralda közelében a folyó két részre

oszlik: az egyik rész, mint Orinoco, éjszaknyugatra, a másik rész Cassiquiare név alatt délnyugatra kanyarodik s a Rio Negro közvetítése által az Amazonasba folyik. A Cassiquiare ily módon az Amazonas és Orinoco természetes kapását képezi s a jövőben Dél-Amerika egyik legfontosabb közlekedési vonalát, ha sikerülend az Atures melletti sziklaéleket az Orinoco medtréből eltávolítani, melyek eddig e folyón való közlekedésnek főakadályait képezik. Aturestől kezdve az éjszakkaleltre — majd egyenesen keletre kanyarodó folyó, egész hosszában hajózható, úgy mint szinte az Andokból jövő Meta és Apure mellékfolyói is. Az Orinoco és mellékfolyói által szelt s Llano-s-nak nevezett sík alföld nélküli a fákat és erdőket, s csak embermagasságú fűvel van borítva.

Az Orinoco keletre nyitott íve körül övezi a Parime hegységet, melynek keleti folytatását képezi a Guyanai felföld, mint vízválasztó a közvetlenül az Atlanti Óceánba ömlő s déli irányban az Amazonasba törő folyók között. De ezen vízválasztó nem képez sehol sem zárt hegyláncot, mert bár egyes részei 1200 méterig is emelkednek, más helyen ismét aláereszkedve, dombokká törpülnek, sőt egy helyen, az esős időszakban, az Essequibo és Parimà (Rio Negro mellékfolyója) között kényelmes vízi összeköttetés létezik.

A Guyanai felföld rengeteg érdőségekkel van borítva (strichnos, mézgafa, kakaofa); ezeknek lakói között legjellemzőbbek a lajhár és a vampirok.

A tengerpart felé a terület aláereszkedik s az itt szélesen kiterjedő mocsarak kigőzölgései vészthozók az ezen területeket birtokba fogott angolok, hollandusok és francziákra nézve. Az angolok főhelye itt a tengerparton Georgetown, a hollandusoké Paramaribo, a francziáké Cayenne.

Dél-Amerika eddig leírt éjszaki területének államai: Kolumbia (Uj-Granada) szövetséges köztársaság, Ecuador köztársaság, Venecuella szövetséges köztársaság és az angolok, hollandusok és francziák birtokában levő gyarmatok Guyanában.

A termékeny bár, de a partokon egészségtelen terület igen gyéren van lakva. A lakosok benszülöttek, továbbá bevándorolt európaiak és kínaiak, behozott néger s mindezekből keletkezett vegynépek. A lakosság örökös torzsalkodása s az egyes államoknak egymással folytatott gyakori véres háborúi e terület fejlődésének nagy hátrányára van.

Természeti tárgyak.

1. Növények.

1. A strichnos (Strychnos Nux vomica) vastag, gyakran görbe törzsű és szürke, igen síma, szabálytalanul elhelyezett ágú fa, melynek ellenes, rövid nyelű, körded-elliptikus, épszélű levelei bőrneműek, teljesen kopaszok, fényes zöldék. Virágai aprók, zöldesfélék. Termése narancs-

nagyságú bogyó. Magvai igen erős mérget, a strychnint tartalmazzák, mely-lyel a vadnépek nyílaikat mérgezik.

2. A mézgafa (*Siphonia elastica*) tejnedvben gazdag fa, hosszúnyelű hármas levelekkel. A levegőn megszilárdult tejnedve ezen fának szolgál-
gáltatja a kereskedelemben előforduló k a u t s c h u k o t. A kautschuk, jelenleg az iparban nélkülözhetlen cikké vált.

3. A kakaofa (*Theobroma cacao*) örökzöld, 6—12^m magas fa, Termései ugorkaszerűek, vöröses sárgák, 15—20^m hosszúak, 10 barázdával és savanyús ízű kásával telvek, melyben 25—40 tojásalakú mag, a k a k a o b a b van. Ezek pörköelve a csokoládé-készítéshez használatnak. A magvak sűrű, fagyünemű olajat tartalmaznak, mely kisajtolva k a k a o - v a j név alatt gyógyítószernek alkalmazható. A kakaobabok igen táplálók, de az olaj-tartalom miatt nehezen emészthetők, azért szokták előbb azt kisajtolni s azu-tán csokoládét készíteni belőlök.

2. Állatok.

1. A lajhár (*Bradypus tridactylus*) gömbölyű feje, szemei és hosz-zú előlábai által hasonlít a majomhoz. Megnő 60[%] hosszúra; testét durva, laza szőr fűdi, újjai hosszú sarlóidomú karmokban végződnek. — A lajhárok az erdőkben tartózkodnak a fákon, melyeknek nagy leveleivel és gyümöl-csével táplálkoznak; a fákrol nem igen jönnek le, mivel a földön hosszú karmaik miatt igen nehezen járnak.

2. A v a m p i r (*Phyllostoma Spectrum*) a hártýasorrú szárnyaske-züekhez tartozik, melyek orrán falevél-idomú hártýakinövés van. Megnő 13—16[%] hosszúra; a röpülöhártýa kiterjedése 50[%]. A vampir az ulvó állatoknak vérét szívja. Ezen vérszopás magában nem veszélyes, de mint-hogy egy állatot néha többen meglepnek, s mivel a vér szívás után is szívá-rog a sebből, ez külső behatások által gyakran gyuladásba jön és veszélyessé válhat.

II. Dél-Amerika keleti része.

1. Az Amazonas melléke.

Az Amazonas melléke alatt azon 6 mill. □[%] megközelítő sík alföldet értünk, mely a nevezett folyó mindkét partján elterül, annak számos jobb-és bal-parti mellékfolyóitól szelve.

Az Amazonas, földünk felületének ezen legnagyobb folyója, az Andok-ban ered. Felső részét Maranon-nak is nevezik. Felső folyása éjszaki irányú — néhány útját álló hegláncz áttörése után keletre fordul s innen mint hajózható folyó 4800[%] hosszúságban, csekély esés okozta lassú folyással, hömpölyög a tenger felé. Balparti számos mellékfolyói közül nagyobbak s szinte hajózhatók a Napo, az Jca és a Rio-Negro (köz-lekedés Ecuador, Kolumbia és Venecuela felé). Jobb parti mellékfolyói még hatalmasabbak. Az Ukayali, Purus, Madeira, a Tapajos és a Tocantins főközlekedési eszközök Peru és Bolivia felé, valamint a Bra-zília belsejében levő, aranyat és drágaköveket tartalmazó területek felé.

A nevezett folyók által szelt vidék teljesen sík, áttörhetlen őserdőkkel

borított, gyakori áradásoknak kitett s azért egészségtelen, teljesen lakatlan vagy csak egyes részeiben igen gyéren lakott terület. Az Amazonas torkolatánál épült Para kikötő városon kívül alig találunk a hatalmas folyó mellett jelentékenyebb községet. Legnagyobb Manaos (8000 lak.); a többi mind kisebb, dél felé pedig a nevezett mellékfolyók völgyeiben egyáltalában nincs község. A terület pedig termékeny, csak hogy egészségtelen; növényzete a szemlélőt bámulatra ragadja. Itt díszlik az őserdőkben a többek között az orlean-fa, a paliszander-, gyapjú-, dinnye- és fernambuk-fa s a hatalmas victoria regia, az őserdők díszje. Jellemző állatok e területen a puma s a papagályok számtalan fajai; ez a pulyka és hokkotyuk őshazája. A folyókat kísérő mocsarak kedvenc tartózkodási helyei a hüllők számtalan fajainak, a sűrű bozótban tartózkodik a veszedelmes csörgő kigyó. Maga az Amazonas számtalan halfajok, az öböl szerű torkolatában látható szigetek pedig, az óriási teknősbéka és manatus kedvenc tartózkodási helyei.

2. A braziliai szigethegység.

Az Amazonas öböl szerű torkolatába ömlő Tocantins s a vele szemközt eredő s délre folyó Paraguay-Paraná tól keletre emelkedik egy tetemes magasságú hegység. Ezt Brazíliai vagy Atlanti Óceán melléki hegységnek nevezik. Legmagasabb e hegység keleten — tehát az Atlanti tenger partvidékein, a miért is itt számos kitünő öböl kínálkozik, biztos állomásul a belföld gazdag terményeit elszállító hajók számára. — Ezen körülménynek számos község köszöni létét és folytonos gyarapodását; a többek között különösen Pernambuco, Sergipe, Bahia, s mindenekfelett Rio de Janeiro, egy tágas öböl háttérében, a braziliai császárság fő- s egész Dél-Amerika legjelentékenyebb kereskedelmi városa.

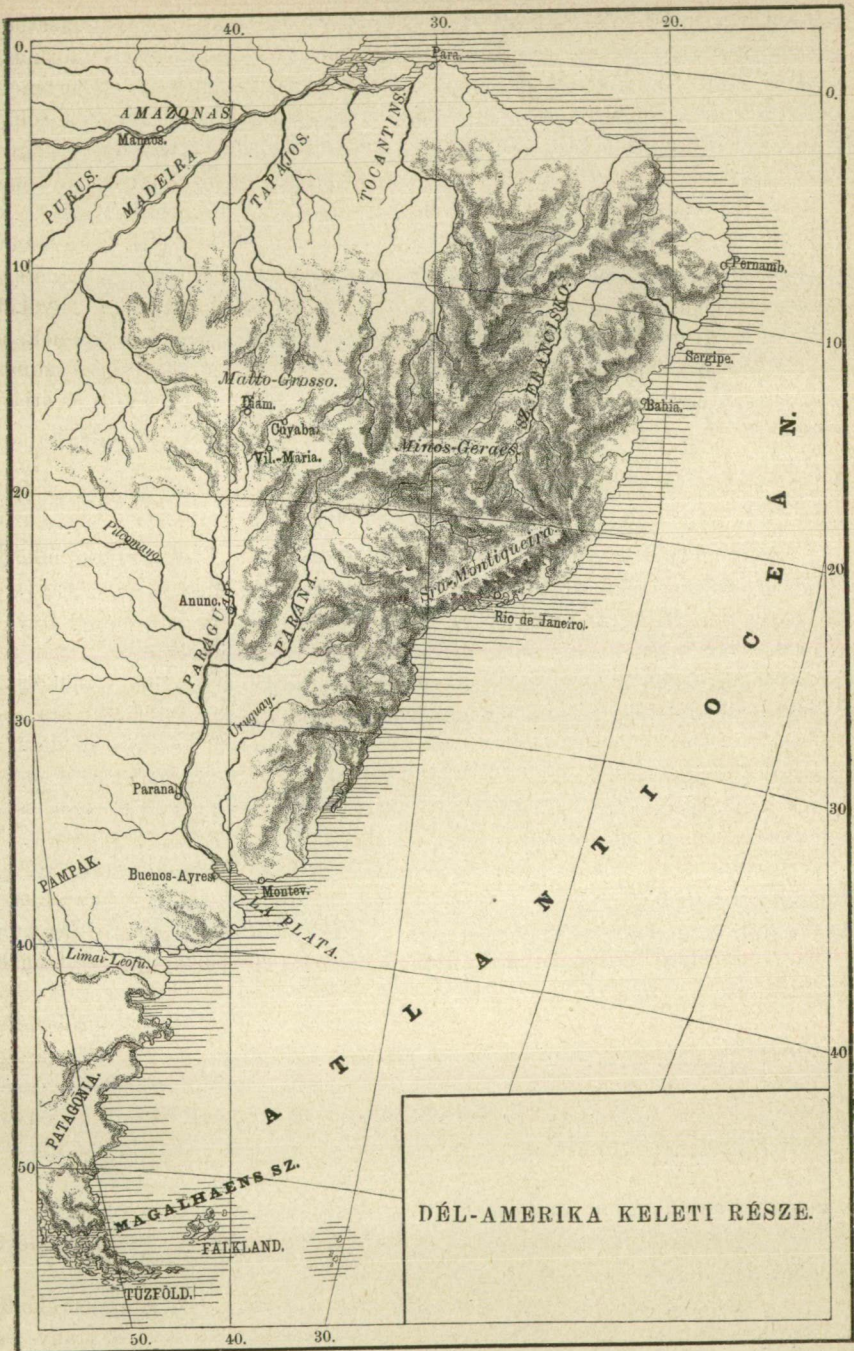
Ezen terület legnagyobb folyóvize a S-Francisco. Forrásvidéke, mely Minas Geraes nevet visel, sok aranyat és gyémántot tartalmaz. A braziliai gyémántok egy másik lelhelye a tovább nyugat felé fekvő Matto Grosso hegyvidék, a Paraguay és az Amazonas jobbparti mellékfolyóinak forrásvidéke s ezek közti vízvásztó.

A Brazíliai hegység legmagasabb része az, mely a Parana forrásvidékétől a tengerparttal párhuzamosan dél felé húzódik az Uruguay forrásáig. Innen túl az Uruguay és tenger közti termékeny dombvidékké szélesedik, melynek déli részét Uruguay köztársaság foglalja el, Montevideo fővárossal.

3. A La-Plata vidéke.

A Parana, Paraguay s Uruguay egyesülten a Rio de la Plata nevű öböl szerű torkolatban ömlenek a tengerbe.

A Paraguay egész hosszában hajózható. A forgalom rajta igen élénk, mivel az a legkevesebb nehézséggel járó út a Matto-Grosson levő arany- és

DÉL-AMERIKA KELETI RÉSZÉ.

gyémántmezőkhöz (Diamantino, Cuyaba, Villa Maria) s mivel másrésről az *Asunció*-nál (Paraguay köztársaság fővárosa) beléje ömlő *Pileomayo* szinte a legkényelmesebb útát képezi az aranyban oly gazdag Bolívia felé. *Parana* a városánál a folyó kelet felé kezd kanyarodni s *Buenos-Ayres* közelében kezdi képezni a széles *Rio de la Plata* öblöt. *Buenos-Ayres* (az *Argentini* köztársaság fővárosa) gyorsan növekvő kikötő város.

A *Rio de la Plata* vizei által szelt sík terület az *Amazonas* melléki síkság déli folytatásának tekinthető, a mennyiben tőle helyenként csak alig észrevehető emelkedések által van elválasztva. Délfelé azután a síkságon sós talajú, terméketlen térségek váltakoznak, termékeny, magas fűvet termő vidékekkel, az úgynevezett *Pampákkal*, melyek legszélesebb kiterjedésűek a *La Plata* torkolatától nyugatra fekvő területen.

Az *Atlanti* Óceánba ömlő *Limay* *Leofu* folyótól délre eső terület, vagyis *Patagonia* keleti fele is, még a *La Plata* síkság déli folytatásának tekinthető, csakhogy itt a terület folytonosan kopárabb s a növényzet szegényebb lesz. A *Magalhães* szoros közelében már csak a vidéket szelő patakok mélyen vájt völgyeiben találunk némi növényzetet.

Patagonia déli partvidéke, úgyszinté a *Magalhães* szoros által tőle elválasztott *Tűzföld* (*Hornfok*) s az attól keletre fekvő *Falkland*, *Dél-Georgia* s *Dél-Orkney* szigetcsoportoknak a tengerből meredeken emelkedő kopár sziklafalai a pinguin kedvenc tartózkodási helyei.

A leírt területek lakossága benszülöttekből, európai bevándoroltakból, s nagy részben — az itt leginkább meggyökerezett rabszolgakereskedés következtében — négerekből áll. (*Braziliában* csak az 1871 óta született néger gyerekek szabadok). A lakosság sűrűsége felette különböző: széles területek egészen lakatlanok, más vidékeken a lakosság száma a be- vagy kivándorlás szerint felette változó; állandó s meglehetősen sűrű lakosságot csak a *brazíliai* tengerpartokon, a *S.-Francisco* — s a *Paraguay*, *Parana*, *Uruguay* völgyeiben találunk.

A terület államai: *Brazília*, *Paraguay*, *Uruguay* s az *Argentini* szövetséges köztársaság: *Patagonia* messzeterjedő, de alig 20,000 vad indiánustól lakott területének nagy részét szinte az utóbbihoz számítják.

Természeti tárgyak.

1. Növények.

1. Az *orleanfa* (*Bixa orellana*) középmagasságú fa, melynek terméseiben vörös magvak vannak, melyekből az ismeretes vörössárga *orlean* festék készítettetik. A borsónagyságú, vörös húsba burkolt magvakra meleg vizet öntenek és addig hagyják állani, míg a festő anyag leülpedett. Ezen csapadékból táblákat vagy gömböket készítenek, a napon szárítják és kereskedésbe bocsátják festők használatára. A vad emberek bőrüket festik vele, hogy rovarszúrások ellen védjék, a fa hancsából igen erős, tartós köteleket is sodornak.

2. A paliszanderfa (*Jacaranda brasiliانا*) *tropicus* Amerikában terem. Ez szolgáltatja a butorokhoz nagyon értékes paliszanderfát, mely jelentékeny kereskedelmi cikket képez.

3. A gyapjúfa oly gyapjút hoz, mely puhább és finomabb mint a gyapot. De az indiánusok nem tudják azt szőni, hanem csak tömésre használják.

4. A dinnyefa (*Carica Papaya*) 6—8^m magas fa, melynek levelei tenyeresen osztottak, termései dinnyékhez hasonlítanak. Ezeket érett és éretlen állapotban, nyersen vagy különféleképen elkészítve, élvezik. Magvai főszérl használtnak, a törzs és az éretlen gyümölcs tejnedve gyógyítószert szolgáltat.

5. A fernambukfa (*Caesalpina echinata*) nevét vette Fernambuco városától, a hol hajóra szállítják. A fa igen súlyos és kemény, asztalosok és esztergályosok dolgozzák fel. Forgácsa szép vörös festéket ad, mely festésre s vörös ténakészítésre használtnak.

6. Az óriás tavi rózsza (*Victoria regia*) alakjára hasonlít a mi fehér nimfánkhoz, de levele óriás, gyakran 2^m hosszú. Fehér, közepén bibor-vörös virága 30 % átmérőjü rózsává fejlődik.

2. Állatok.

1. A manatus (*Manatus australis*) feje gömbölyded, előre irányult rendes orrlíakkal, pofáján sörtefelé bajusszal. Úszólábai, melyek szélén a köröm durványai láthatók markos kezeket ábrázolnak, farka tojásidomú uszóba végződik. — A *tropicus* tengerekben tenyész s növényekkel él. Finom húsa miatt keresik az ottani lakosok és szigonyyal fogják.

2. A puma (*Felis concolor*) világosságra egyszínű nyulánk macskafaj, melynek teste 130 % hosszú és sörénye nincsen. — A puma rendszerint az erdő szélén tartózkodik, s az állatokat nagyon pusztítja, a fákra ügyesen kúsz s onnan ugrik le zsákmányára. A meleg vér legkedvesebb eledele, azért a nyájakban nagy kárt tesz s ha szerét teheti egy éjjel 15—20 juhót is megfojt. Az emberre nézve nem veszélyes, mert fél tőle.

3. A sárgafejű papagáj (*Psittacus amazonicus*) 30 % hosszú zöld madár; feje sárga, csőre környéke kék; szárnyhajlása, evezőtollai és farka töve vörös. Vastag és erős csőrének felső kávája horogszerűleg hajol az alsó, tompa kávára. Nyelve vastag és húsos. Lábain két előre és két hátra irányuló uja van, s ezeket nemcsak kúszásra használja, hanem a táplálék megfogására is, melyet lábával visz szájához.

4. A hosszúfarkú papagáj (*Macrocerus macao*) egyike a legnagyobb és legtarkább papagájoknak; hossza majdnem egy méter, de ebből 63 % a farkra esik, mely lépcsőformára hegyesedik ki. Görbe csőre rendkívül erős, arca részben kopasz; tollazata rikító vörös, kék és zöld színű.

5. A pulyka (*Meleagris gallopavo*) egy méter hosszú nő, s igen különböző színű. Csőrét, fejét és nyakát meztelen szömörcsös bőr fűdi, mely elül egy leelőg húscatban végződik és kékes, vörös színű. A kakas széles farkát némelykor legyezőalakulag fölmereszti, nyakát büszkén hátratartja, szárnyahegyével a földet söpri. A jérce vörhenyesszürke. — Vad állapotban a nagy erőkben élnek, seregeseen járnak, igen gyorsan futnak, de nem örömet röplenek. A XVI-dik században hozták Európába, és ízletes húsa miatt tenyésztnk nálunk.

6. A hokkótűk (*Crax rubra*) termete hasonlít a pulykééhoz; csőre erős, összenyomott, tövén sárga viaszhártya. Tollazata barnavörös, nyaka

fehér, fejét félig fehér, félig fekete göndör tollakból álló búb diszíti. Az erdőkben csapatosan él; finom húsa miatt nagyon vadászszák.

7. A csörgőkigyó (*Crotolus horridus*) 2—2,5^m hosszú és férfikarvastagságú. Testét nagy, olivazöld pikkelyek fődik, hátán nagy, rhombos, fehér segélyű, barna foltok vannak; az orrán három sor lemez, farkán pedig szarúnemű gyűrűkből alkotott csörgőkészülék van, mely száraz időben egymáshoz verődve, sajátos zajt okoz. Harapása igen veszélyes, mivel sok mérget ereszt az éjtett sebbe.

8. Az óriási teknős (*Chelonia Midas*) 2^m hosszúra nő és 450, kilogrammot nyom. Háttelkője lapos ér nagy, szarúnemű lapok által van fődve fejét és lábait nem húzhatja alá. Előlábai sokkal hosszabbak az utóknál. A bőr által mozdíthatatlanul összekötött lábujjai evezőt képeznek. Az óriási teknős a déli tenger homokszigetei körül tartózkodik, hol holdvilágos éjjel a partra megy, s tojásait a homlokba elássa. A benszülöttek ezen alkalmat részint a tojások összeszedésére, részint az állatok összefogására használják fel. Húsát, tojásait és olajnemű zsirját eledelül, teknőjét pedig különféle házi edényekre használják.

9. A pinguin (*Aptenodytes patagonica*) egyenes állásban 1^m magas. Lapos, evezőtoll nélküli szárnyak uszólápátok. Általában egész tollazata nagyon rövid és szálkás szarupikkelyekhez hasonlít; hasát testhez simuló, selyemfényű fehér, nyakát és mellét citromsárga toll fődí; a többi része palaszürke. Hosszú csőre vékony és hegyes. A pinguin nagy csoportokban él a Magalhães ut mentében. A szárazon nagyon gyámoltalan, minthogy járnai alig, röpdülni pedig épen nem képes. Táplálékát főleg halak képezik. Mindamellett, hogy fekete húsa nem élvezhető, sokat elejtenek közülök bőséges zsirjokért és csinos tollazatú bőrukért.

III. A nagy-Oceán melléke.

A Tüzföld kopár sziklacsúcsai s Patagónia nyugati parjainak sziklás, a tenger által mélyen kivájt emelkedései, képezik — az egész Dél-Amerika nyupati partjain húzóód — Andok vagy a mint nevezik *Cordileras de los Andes* hegység déli részeit. — A Patagoniai tengerpart hosszában látható, többnyire kopár és lakatlan sziklaszigetek, a szárazföldtől elszakított részeknek tekinthetők.

A 41-dik szélességi foktól éjszakra a tengerpart szakadozottsága megszűnik s inentől kezdve az Andok folytonosan emelkedő hegyláncolata egyenesen éjszakra húzóódik. Az Andok ezen déli részének legmagasabb csúcsa az *Aconcagua* (6834^m). Az Aconcagua alatti, tetemes magasságú hágó az egyedüli hely, melyen át a keleti területek (Buenos-Ayres), összeköttetésben állanak Chile tartomány fővárosával, *S.-Jagóval*, melynek kikötőhelye a tengerpart melletti s vele vasút által összekötött *Valparaíso*.

Az Aconcaguától éjszakra a hegygerinc két részre oszlik: egy keleti magasabbra s egy tengerparti alacsonyabbra, melyek közé fensíki területek élkelvék, kisebb tengerparti patakok mélyen vájt völgyelései által a tengerrel összekötve.

Éjszakra (a 28-dik szélességi foktól kezdve) a hegység mindinkább

kiszélesedik; de az eső teljes hiányában kopár sziklasivatagot képez (Atacama), melybe csak az újabb időben felfedezett ezüst erek s jövedelmező salétromtelepek voltak képesek embereket csalni és lekötöni.

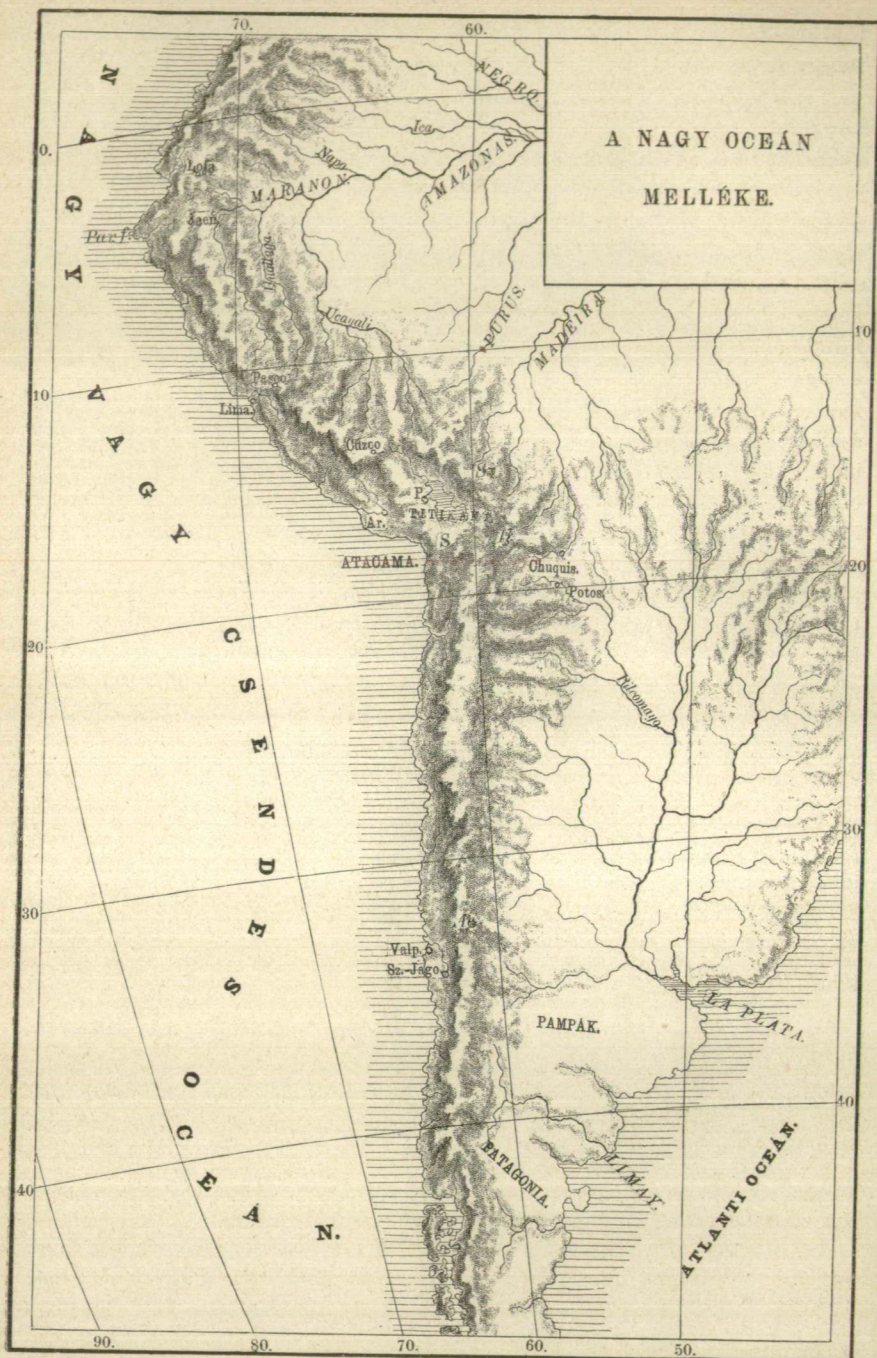
Az Atacama útól éjszakra fekvő területeken az Andoknak két főgerinc-re való oszlása, már határozottabb jelleget kezd öltetni. A nyugati gerinc (Andok), vulkánokkal koronázva (Sahama) a tengerpart közelében húzódik, a keleti gerinc (Cordilera Real) Dél-Amerika legmagasabb csúcsaival (Illimani 7314 m, Sorato 7563 m) Bolivia nyugati részeit borítja. Mindkettő a Cuzco után nevezett hegytörzsben újból egyesül.

E két hegygerinc közötti fensík, melynek közepét a Titikaka tó foglalja el, átlagos 4000 méternyire fekszik a tenger színe felett s magas sziklafalak által körbezárt katlant képez, melynek zord éghajlatú terméketlen területén alig ba találunk más lakót, mint a kondort, ha a hegység ásványokban való gazdagsága nem bírta volna az embereket az itteni állandó letelepedésre. — S bár a legalacsonyabb hágó 4580 méternyire fekszik a tenger színe felett (= Mont Blanc), mégis vasút vezet rajta keresztül, mely a Titikaka mellett fekvő Puno t, Arequipán át a tengerparttal összekötésbe hozza.

A keleti főgerincből számos hegylánc ágazik kelet felé, melyek részint az Amazonasba, részint a Paraguayba ömlő mellékvizek mély völgyei által egymástól elválasztva, a Bolíviai felföldet képezik. Ezen felföldön fekszik Bolivia két legjelentékenyebb községe Potosi és Chuquisaca; az előbbi érebányairól nevezetes, az utóbbi a bolíviai köztársaság fővárosa.

Visszatérünk az Inkák hajdani fővárosa után nevezett hegytörzshöz. Éjszakra tőle csak a tengerparti gerinc halad szakadatlanul észak-nyugat felé egészen a Pasco hegytörzsig. A keleti gerinc az Amazonas mellékfolyóinak felső völgyei által sok helyütt meg van szakasztva s mély sziklavölgyek által sok részre osztva. Ezen zord hegyvidék megközelítése eddigelé csak a tengerpart felől lehetséges, s innen van, hogy óriási költségbe került s merész vasút által van összekötve Lima-val 4769 m magas hágón át, mely a tengerparti gerinc egyik legalacsonyabb részét képezi.

Poscótól éjszakra a hegységben három főirány különböztethető meg. A keleti rész borítja az Ucayali és Huallaga közti területet, észak-kelet felé mindinkább alacsonyodva s eltörpülve. A második rész a Huallaga és Maranon közötti területen emelkedik meredek sziklafalaival; azt a gerincet Jaen közelében a Maranon áttöri, hogy innen azután egyenesen keleti irányban az alföldre kijuthasson. A harmadik rész a tengerparti főgerinc, mely a Maranon felső, éjszakra irányult völgye és a Csendes Oceán közötti területen szakadatlanul halad a Loja után elnevezett hegytörzsig, a honnan éjszaki folytatását már más helyen ismerni tanultuk. A tengerparti, innen észak-keletre kanyarodó főgerincből egy ág egyenesen nyugatra húzódik, melynek végpontja a Parima hegyfokban Dél-Amerika nyugati csúcsát képezi. Nyugatra

tőle látható a Galopagos szigetecsoport, mintegy első előőrse a Csendes tenger innen nyugat felé fekvő szigetvilágának.

A leírt területek államai: Chile, Bolivia és Peru. A lakosság mind a háromban benszülöttek, európaiak és khinaiakból áll, négerök igen kis számmal találhatók. Legtöbb európai lakik Chileben, azért ez — különben is a természet mindenféle kincseivel bőven ellátva — a Dél-Amerikai összes államok között, a jólét legmagasabb fokára emelkedett. Bolivia gyér lakossága, a földművelés és állattenyésztés háttérbe szorításával, leginkább bányászattal foglalkozik. Azért sűrűbb itt a lakosság a zord hegyvidéken, mint a keletre elterülő rónákon. Peru, bár szinte bőven van megáldva a természet mindenféle kincseivel, melyekhez még itt a part mellett fekvő Chincha-sziget gazdag guano-telepei s az Andok keleti lejtőin a cinchonafa-járulatok — nem tud emelkedni, sőt itt tán inkább mint bárhol másutt, úgy a szellemi, mint az anyagi téren, rohamos sülyedés észlelhető. Némileg segített ugyan ezen köztársaság pénzügyi zavarain a guano-telepek eladása, de a cinchonafa esztelen pusztítása a köztársaságnak nagy kárt okozott, mivel ezen, a szenvedő emberiségnek oly szükséges fa kérget, most már az Indiai óceán szigeteiről kapjuk, a hová az teljes sikerrel átplántáltatott volt, s Peru ily módon egy felette fontos jövedelmi forrástól elesett. Mind a három államban a láma, mint teherhordó, ehető húst és gyapjút szolgáltatató házi állat felette nagy jelentőségű.

Természeti tárgyak.

1. Növények.

A cinchonafa (*Cinchona Calisaya*) 10—12^m magas, egyenes törzsű, terebélyes koronájú fa, melynek ágai laposak, kopaszok, levelei hosszú-lándzsások, épszerűek, bőrneműek, mindkét oldalon kopaszok és fénylők. Virágai hosszú nyelű sátorba elhelyezvék. Termése tok, többmagú, hengeres-hosszúak és bordás. A cinchonafa törzsének és vastagabb ágainak kérgeből állítják elő a lázas betegségekben oly jeles hatású chinint. Száraz időben lehámozzák a kérget, szárítják a napon s állatbőrökbe csomagolva küldik Európába.

2. Állatok.

1. A láma (*Auchenia lama*) hosszú nyakával a tevéhez hasonlít, azonban termete sokkal kisebb és szebb, feje csinosabb, háta majdnem egyenes. Akkora mint a szarvas, szőre durva, bozontos, gesztenyebarna, hasán és lábainak belső oldalán halaványabb.

2. A vicuna láma (*Auchenia vicunna*) termetre és nagyságra a kecskéhez közelít, de nyaka és szárai hosszabbak, feje gömbölyű, fülei hegyesek; testét igen finom, lágy, fénylő, barnasárga gyapjú fűdi.

A lámák vad állapotban az Andes hegyek rengetegében csapatonként legelnek. Házaknál is tartják és teherhordásra használják. Húsa, teje, kedvelt táplálék, szőréből szöveteket készítenek.

3. A kondor (*Sarcorhamphus Gryphus*) 110^{cm} hosszú, kiterjesztett szárnyainak szélessége 3—4^m. Tollazata, a fehér evezőtollakat és a nyakán

levő hófehér tollgallért kivéve, fekete; nyaka meztelen, sötétvörös; rövid sörteszálakkal ellátott barnásvörös fejét hústaréj diszíti. A kondor az Andes-hegylánc ormain tartózkodik, néha 6300^m magasságban. A dögre nyílsebességgel ereszkedik le s oly nagy mohósággal fal, hogy fölröpülni nem képes, s ily alkalommal az emberek a nyakára vetett hurokkal fojtják meg, vagy dorongokkal ütik agyon.

IV. Amerika általános viszonyainak összefoglalása.

1. Fekvése, nagysága, határai.

Amerika szárazföldje húzódik a déli szélesség 54-dik fokától, az éjszaki szélesség 72-dik fokáig (a szigetekkel 56°—83°) s a nyugati hosszúság 17-ik fokától a nyugati hosszúság 174-dik fokáig. Külső alakjára tehát éjszak-déli kiterjedése hosszabb, mint kelet-nyugati. Nagysága több mint 41 mill. □[%]_m. Határai keleten az Atlanti-, nyugaton a Nagy-Oceán; éjszakon és délen pedig a Jeges tengerbe húzódik.

2. Vízszintes tagoltság.

Az ó-világ részeitől Amerika az Atlanti- és Nagy-Oceán által van elválasztva. Az előbbi legszűkebb Norvégia és Grönland, továbbá Irország és Newfoundland s végre Afrika nyugati s Amerika keleti partjai között. — Az utóbbi szélessége Ázsia és Amerika között délről éjszak felé haladva arányosan kisebbedik, s legszűkebb ott lesz, hol azt a 112[%]_m széles B e h r i n g ú t j a az Éjszaki-Jeges tengerrel összeköti.

Éjszak-Amerika keleti partvidéke gazdagabban tagozott, mint Dél-Amerikáé s általában a keleti part változatosabb, mint a nyugati. — Leggazdagabb, de a forgalomra nézve számba nem vehető az éjszaki partvidék tagoltsága, akár magát a szárazföldet, akár az azt környező szigetek sokaságát vesszük tekintetbe.

Az Amerika éjszaknyugati és déli csúcsát környező szigetesoportok sziklás voltaknál, úgy mint fekvésöknél fogva jelentéktelenek; fontosabbak az Éjszak-Amerikát keletről kísérő szigetek, de mindenesetre első helyet elfoglalók az Éjszak- és Dél-Amerika közt, Nyugat-India név alatt összefoglalt szigetesoportok.

3. Független tagoltság.

Amerika a messzeterjedő alföldök területe. Amerikában úgy viszonylik az alföld a felföldhöz, mint 1.2 : 1.

Legnagyobb alföldjei a Hudson öblöt környező területek (tavak vidéke), a Mississipp-Missouri vidéke, az Orinoko, Amazonas, és La-Plata alföldjei.

Az alföldek tehát inkább a földrész keleti felében találhatók, hol azokból csak a braziliai szigethegység, a guyanai felföld, az Alleghany és Labrador dombsorai kiemelkednek.

Összefüggő kiterjedt hegyvidéket a földrész nyugati felében találunk. Itt Amerika déli csúcsától annak éjszaknyugati csúcsáig egy összefüggő s csak helyenként alacsonyabbra ereszkedő hegygerinc húzódik, mely azután egyes területeken, különösen kelet felé kiágazó hegyláncolataival s az azoktól bezárt magas térségekkel, tekintélyes kiterjedésű hegyvidéket képez. (Peru, Bolivia, Columbia, Mexikó, a Sziklás hegység stb.)

4. Vízrajz.

Amerika a nagy folyók földrésze. A nagy folyók — a mi már a földrész hegyrajzi viszonyaiból is következik — kivétel nélkül mind az Atlanti tengerbe ömlenek. A Nagy-Oceánba Éjszak-Amerikában csak a Columbia és Colorado, Dél-Amerikában pedig egyetlenegy jelentékenyebb folyó sem folyik. Az Éjszaki-Jeges tenger a partját képező sík területek vizeit fogadja magába.

Tavakban gazdagabb Éjszak-, mint Dél-Amerika, szélesebben kiterjedő mocsároknak — különösen a nagyobb folyók völgyeiben — mind kettő bővelkedik.

5. Égalja. Növény- és állatvilága.

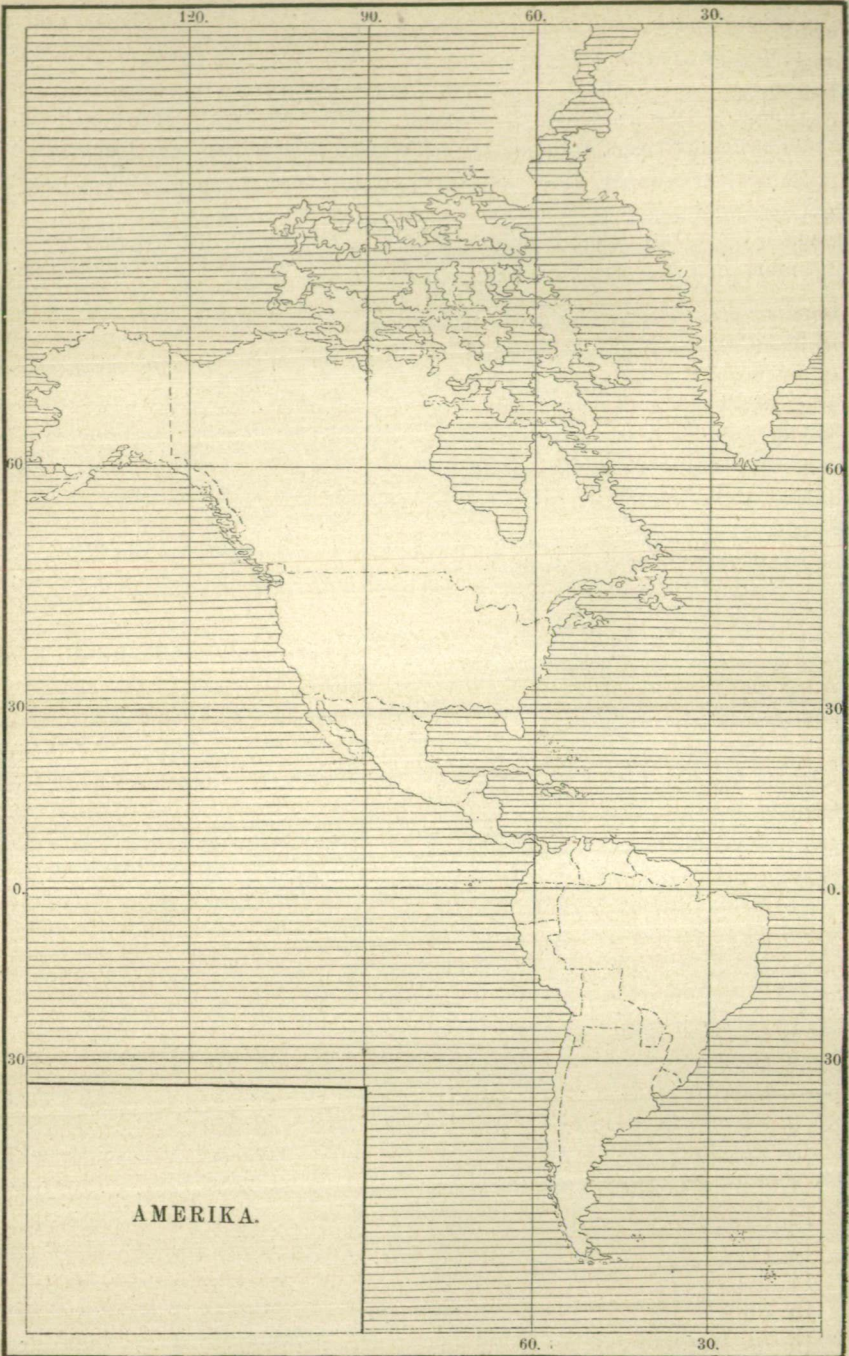
Amerika egyes területeinek égalji viszonyai felette különbözők. Amerika hosszú — éjszaktéli — kiterjedésénél fogva a forró — két mérsékelt — és az éjszaki hideg földöv területére esvén, mindezeknek előnyeiben és hátrányaiban részesül; sőt déli csúcsa, bár tényleg még nem éri el a déli hideg földöv határvonalát, mégis már a déli hideg földöv éghajlati viszonyainak dermesztő hatása alatt áll.

A mi Amerika növényzetét illeti, úgy arra általánosságban azt mondhatjuk, hogy az éjszaki és déli területek kivételével itt, az éghajlati viszonyoknak, azaz a hőmérsék átlagos magasságának s a csapadék mennyiségének megfelelőleg, mindenütt dús növényzet található. Sivatagot csak Patagoniában, Peru és Chile határain s a Colorado vidékén található. Megemlítendő, hogy Amerika számos oly növénynek eredeti hazája, mely most minálunk is meg van honosítva.

Amerika állatvilágára nézve jellemző a nagy ragadozók teljes hiánya, s a kérődzők igen csekély száma. Annál nagyobb a fákön élők, az őrlők, a hüllők s a tarka színpompában tündöklő szárnyasok száma.

6. Amerika lakosai. Államok.

Amerika lakosainak száma megközelítőleg 88 millióra becsültetik. Ezek részint a számtalan törzsre oszlott s úgy a nyelv, mint szokás és életmódra

AMERIKA.

egymástól felette elűtő őslakosok, részint bevándoroltak. — A bevándoroltak vagy önként ide telepedett európaiak s az újabb időben mind nagyobb számban ide települő khinaiak, vagy pedig az erőszakkal ide hozott afrikaiak (Las-Casas, rabszolgakereskedés). Vegynépek.

Amerika jelenlegi állami viszonyainak megismerésére okvetetlen szükséges egy kis történeti visszapillantást tennünk azon időkg, midőn Kolumbusz Kristóf 1492-ben Amerikát azon hatalmasság részére ünnepélyesen birtokba vette, a mely neki felfedezéseit lehetővé tette, t. i. Spanyolország részére.

Pápai ítélet következtében később a spanyolok Dél-Amerikában a portugallusokkal voltak kénytelenek osztozkodni. — Spanyolország és Portugallia új foglalásai, valamint az új földről szállingozó mesés hírek s a kincsek, melyek onnan Európába hozattak, más európai államok bírvágyát is felébresztették, s így történt, hogy Éjszak-Amerikában nem sokára angol és francia gyarmatok keletkeztek.

Az európaiak által alapított gyarmatok idővel megerősödven, s ezek, valamint a többnyire benszülőttektől lakott, de az európaiak által elfoglalt területek a függést és zsarolást, melynek az anyaország, illetőleg hódítók részéről folytonosan ki voltak téve, megunván, az idegen beavatkozást s elviselhetetlenné vált jármot magokról lerázták.

A mint az önálló államalkotás a múlt század végén Amerikában egyszer megindult, azt megakadályozni többé nem lehetett s néhány évtized alatt egész Amerikában — kevés kivétellel — önálló államok keletkeztek, még pedig — egynek kivételével — köztársasági államszervezettel.

Az önállóság és szabad önelhatározás következményei azonban ezen államok legtöbbszörénél igen siralmasak voltak. A fajok és keletkezett pártok harca a belbékét, haladást és megerősödést megakasztotta; véres polgárháborúk s az államokat alapjukban megrendítő rázkódtatások következtek, melyek egyes köztársaságokban még maig sem értek véget.

Ez idő szerint Amerika területe következőleg van felosztva :

I. Önálló államok:

	Nagysága.	Lakosok száma.
1. Az éjszak-amerikai Egyesült-Államok	9,000.000 $\square \frac{7}{m}$	50,000.000
2. Mexikó	1,900.000	9,300.000
3—7. Közép-Amerikai öt szövetséges köztársaság	445.000	2,500.000
8—9. Haiti és S.-Domingo	77.000	700.000
10. Venecuella (szöv. közt.)	1,100.000	1,700.000
11. Kolumbia (szöv. közt.)	830.000	3,100.000
12. Ecuador	670.000	1,100.000
13. Peru	1,400.000	2,800.000
14. Bolivia	1,400.000	2,100.000
15. Chile	340.000	2,200.000
16. Az Argentin közt. és Patagonia	3,100.000	1,900.000

	Nagyság.	Lakosok száma.
17. Uruguay	182.000 $\square \frac{7}{m}$	360.000
18. Paraguay	150.000 »	230.000
19. A brazíliai császárság	8,320.000 »	11,200.000

II. Európai gyarmatok:

1. Angol birtokok Éjszak-Amerikában... ..	8,320.000 »	4,000.000
Nyugat-India és Közép-Amerikában	59.000 »	1,200.000
Dél-Amerikában	230.000 »	320.000
A Jeges tenger szigetei... ..	1,375.000 »	—
2. Spanyol birtokok	138.000 »	2,100.000
3. Francia birtokok	141.000 »	350.000
4. Hollandia birtokai	123.000 »	111.000
5. Dánia birtokai Nyugat-Indiában	360 »	39.000
Grönland	2,000.000 »	10.000
6. Svédország birtokai	19 »	2.500
	<hr/>	
	41,300.379 $\square \frac{7}{m}$	97,223.500

E területi kiterjedés fenti — a valószínűséget csak megközelíteni akaró — számához még a canadai tavak kiterjedését szokás $247.000 \square \frac{7}{m}$ -rel külön felvenni.

D) AUSZTRÁLIA.

I. A Nagy-Oceán és szigetei.

Midőn Balboa 1513-ban a panamai szoros területét uralkodója nevében birtokba vette s a nevezett szoros déli partvidékéig hatolt, ott maga előtt új tengert látott elterülni, melyet Déli-tengernek nevezett, (mivel délfelé látta). — Magalhæns, ki 1521-ben először szelte hajójával ezen tengert, azt Csendes-tengernek nevezte. Ez idő szerint ezen Amerikától, Ázsiától s Ausztráliától határolt tengert — nagy kiterjedése miatt (178,954.000 $\square\frac{m}{m}$) — Nagy-Oceánnak szokás nevezni. Külső alakjára nézve éjszakeről délfelé szélesedő.

Az óriási területen, melyet a Nagy-Oceán víztömege borít számtalan, de többnyire kis sziget és szigetcsoport van, melyeknek legnagyobb része Ausztráliához számítatik.

Ujabb időben azonban szokás az Ázsiától délkeletre fekvő Ausztráliával (Uj-Holland) ellentétben, a Nagy-Oceánban szétszórt — s majdnem $1\frac{1}{2}$ millió $\square\frac{m}{m}$ -re becsült földterületet képező szigeteket Polynesia név alatt összefoglalni.

A Polynesiát képező szigetek — kevés kivétellel — mind a két tértő közti területen fekszenek. — E szigetek vagy vulkanikus eredetűek s magas hegyekkel koronázottak, vagy pedig a szirtépítő koral művei. — Nagyságuk felette különböző, általában nagyobbak a vulkanikus eredetűek s kisebbek a koral-szigetek.

Éghajlatuk — ámbár mind a forró földövön fekszenek — a tenger behatása alatt mérsékelt. Növényeik közül említendők a pandanus, a Sandwich szigetcsoporton a tarro s a majdnem mindannyin előforduló uj-zeelandi len. Általában jellemző e szigetek növényzetére a növényfajok csekély száma. Ugyanazt kell mondanunk az állatokra nézve is. A nálunk élő állatok közül a szigetek felfedezése idején csak a kutya, sertés és tyúk találtatott. Most az európaiak által birtokba vett szigetekben a mi többi házi állataink igen szép sikerrel honosítottak meg.

A kisebb szigetek nagyobb része lakatlan. A nagyobbak őslakói két-félék: papuák és malayok. Az előbbieket vadabbak, az utóbbiak helyenként